

ВИХОВНІ АСПЕКТИ ЗМІСТУ ПІДРУЧНИКІВ «ІСТОРІЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ»

Ю. Б. Малієнко,

*кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник лабораторії суспільствознавчої освіти,
Інститут педагогіки НАПН України,
e-mail: j-b-m@ukr.net*

У статті розкрито виховні аспекти змісту підручників з історії Середніх віків, висвітлено їх потенціал щодо удосконалення виховного процесу на уроках зазначеного курсу.

Ключові слова: *особистісно-орієнтований, когнітивно-виховний чинник навчання, толерантність, виховний потенціал підручника, зміст шкільного підручника з історії Середніх віків.*

Постановка проблеми. Видатний український педагог В. Сухомлинський зазначав, що бути вихователем учителеві історії означає не тільки розкрити істини, а й безпосередньо звертатися до духовного світу вихованців, доторкатися до тих чутливих струн людської душі, які відгукуються на події суспільного життя [12, с.393].

Скільки б не пройшло років відтоді, як творив В. Сухомлинський, стільки вражатиме педагогів життєвість його висновків. Й сьогодні, коли школа модернізується, оновлюється зміст її діяльності, обидва пріоритетних напрямки її функціонування – інтелектуальний та виховний залишаються незмінними. Особливістю сьогодення шкільної історичної освіти стає взаємодія когнітивного та виховного чинників, що втілюється у загальноосвітню практику через особистісно орієнтований підхід до навчання. Власне ця позиція загальна для усіх предметів суспільствознавчого циклу, щодо обраної нами історії Середніх віків, то це обумовлено значним виховним потенціалом, який має для учнів зміст зазначеного курсу.

Аналіз останніх досліджень свідчить про актуальність виховних аспектів процесу навчання. У новій редакції Державного стандарту визначено, що завданнями освітньої галузі «Суспільствознавство» є підготовка учнів до взаємодії з соціальним середовищем, до самореалізації їх як особистостей в умовах багатоманітного світу через засвоєння комплексу знань, формування відповідних компетенцій [1]. Крім того, кожний компетентнісний аспект Державного стандарту має виховну складову, зокрема, загальнокультурна компетентність – здатність учня аналізувати та оцінювати досягнення національної та світової культури, орієнтуватися в культурному та духовному контексті сучасного суспільства, застосовувати методи самовиховання, орієнтовані на загальнолюдські цінності[1].

Провідні напрямки розвитку виховного процесу в Україні визначені в Основних орієнтирах виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів [7]. Відповідно позицій зазначених документів, сформульовані й завдання у чинній програмі з історії, зокрема з історії Середніх віків.

Загальні проблеми виховання розглядалися І. Бехом, М. Гузиком, О. Сухомлинською та ін. Цікавими для нашого дослідження стали розвідки Н. Острорехової, присвячені вихованню учнів в процесі навчання. Окремі виховні аспекти на уроках всесвітньої історії, зокрема, історії Середніх віків, досліджувалися радянськими методистами К. Агібаловою, О. Бахтіною, Г. Годером Г. Донським, Г. Цвікальською та ін. Разом з тим, робіт, які б реалізовували загальні позиції науковців у конкретних теоретико-методичних розвідках, присвячених розв'язанню виховних проблем в курсі історії Середніх віків, поки що недостатньо. Це обумовлює актуальність нашого дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Автор ставить за мету виявити та розкрити виховний потенціал підручників з історії Середніх віків; показати актуальність взаємодії когнітивного та виховного чинників, що реалізується на уроках всесвітньої історії у 7 класі з урахуванням потреб, вікових та індивідуальних особливостей учнів; обґрунтувати доцільність відбору форм, методів і засобів виховання семикласників, відповідно до змісту навчального матеріалу, виховної мети та завдань.

Основна частина. Метою виховання є формування морально-духовної життєво компетентної особистості, яка успішно самореалізується в соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал. Виховна мета є спільною для всіх ланок системи виховання та є критерієм ефективності виховного процесу [7].

Виховні завдання курсу «історія Середніх віків» реалізуються як на уроках, так і у позаурочний час. Відповідно до мети нашої статті, зупинимося на виховних можливостях сучасних підручників з історії Середніх віків О. Крижанівського і О. Хірної, І. Ліхтея та Н. Подалаяк [5, 6, 9], якимисььогодні послуговується школа. Визначення і реалізація провідних когнітивно-виховних ідей на уроках всесвітньої історії у 7 класі сприяють самовихованню дитини, основними етапами якого стають уявлення про морально-етичні норми, засвоєння їх на рівні понять, що складають емоційну та інтелектуальну основу моральних переконань людини. [11, с.16].

Для розкриття теми нами визначено поняття «когнітивно-виховний аспект» в курсі «історія Середніх віків». Ми розуміємо це як сукупність пізнавальних, формувальних, аксіологічних факторів, що, спираючись на особливості змісту курсу, сприяють саморозвитку та самовихованню учнів.

Саме на уроках з історії Середніх віків учні знайомляться з важливими процесами становлення сучасної цивілізації в різних її проявах: політичному, економічному, культурному; із зародженням європейського парламентаризму, з першими документами про права людини та іншими важливими аспектами середньовічної спадщини. Тому пізнавально-виховний процес на уроках всесвітньої історії у 7 класі має свою специфіку, що обумовлюється як змістом

самого предмету, так і віковими особливостями семикласників: 1) в епоху Середніх віків значною мірою формується фундамент сучасних загально-людських цінностей, що дає можливість учням краще зрозуміти норми етики і моралі сьогодення; 2) політична історія Середньовіччя сприяє формуванню в учнів ідеї про європейську єдність, що в сучасних інтеграційних умовах має значний громадянський потенціал; 3) розуміння динаміки економічного розвитку середньовічної Європи дозволяє семикласникам розібратися у багатьох питаннях сучасної історії і сприятиме розвитку прагматичних аспектів виховання; 4) вивчення питань про видатні досягнення світової культури V-XV століть, зокрема архітектури, скульптури, образотворчого мистецтва, активізує естетичне виховання; 5) романтизм рицарських часів багато в чому співпадає з віковим романтизмом семикласників.

Важливу роль на уроках всесвітньої історії у 7 класі відіграють питання церкви: піднесення і розкол християнства, зародження і розвиток ісламу, особливості буддизму. Проте найбільша увага у змісті підручників приділяється католицизму, який в цей період стає провідною об'єднуючою силою західноєвропейського суспільства, формує його моральні цінності. Водночас семикласники знайомляться з життєдіяльністю Мухаммада і створенням ісламу. Таким чином в учнів формуються такі важливі сьогоденні поняття, як «західний світ» і «арабський світ». У зв'язку з цим важливо показати спільні мотиви обох релігій

В цілому зміст підручників з історії Середніх віків дозволяє вчителю проводити системну роботу по вихованню толерантності в учнів, що сприяє становленню громадянської компетентності – здатності учня активно, відповідально та ефективно реалізовувати права та обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства [1]. Цей напрямок передбачає діяльність педагога у двох напрямках. Перший – формування шанобливого ставлення до різних точок зору, які висловлюються учнями під час дискусій, роботи в малих групах тощо. Другий – виховання толерантності на прикладі суперечливих подій історії, де відсутність поваги до людини, її поглядів і переконань, супроводжувалася значними жертвами, втратами і трагедіями. Такими темами в курсі історії Середніх віків є питання церковного розколу, інквізиції, Хрестових походів, повстань, єврейських погромів тощо. Важливо, щоб учні зрозуміли причини суспільних протиріч, чинники їх тривалості, представляли можливі шляхи їх усунення. Складність вирішення проблем толерантності полягає в значній емоційності цих питань як в історичному, так і сучасному виховному просторі. Це вимагає від учителя особливої поміркованості, яку він має передати своїм вихованцям.

- Наведіть приклади згубного впливу війн на середньовічне суспільство (церкву, селян, ремісників, городян).

Важко переоцінити естетичний аспект виховання учнів, який реалізується на прикладі видатних творів образотворчого мистецтва, архітектури, скульптури, літератури епохи Середньовіччя. Естетичне виховання спрямоване на

розвиток у зростаючої особистості широкого спектра почуттів – здатності збагнути та виразити власне ставлення до мистецтва. Важливою є ерудиція у галузі мистецтва (володіння системою елементарних мистецьких знань, понять, термінів, адекватне сприйняття художніх творів, творча діяльність в мистецькій сфері), власний погляд на світ, здатність радіти за інших як ознака духовної зрілості [7].

Підручники дають різноманітні ілюстрації пам'яток V – XV ст.: незатишних романських храмів, потужних замків-фортець, величної готики соборів і ратуш, вузьких, похмурих і, водночас, яскравих вулиць середньовічних міст, рицарського озброєння тощо. Автори по-різному вирішують питання експонування візуального матеріалу в підручниках. Н. Подаляк, О. Крижанівський подають великі фотографії відповідних пам'яток, І. Ліхтей розміщує їх на окремих сторінках, але у будь-якому варіанті вчителі можуть організувати роботу учнів щодо аналізу представлених шедеврів. За умов очевидного браку традиційної та мультимедійної наочності підручники стають для семикласників мало не єдиними джерелами пізнання архітектурних та живописних здобутків Середньовіччя. Системна культурологічна робота на уроках історії допоможе учням оцінити внесок Середніх віків у світову духовну спадщину.

Важливими для сучасних школярів є питання розвитку освіти у V-XV ст., адже сучасна школа багато в чому завдячує середньовічній. Оцінюючи емоційний вплив світової культури на свідомість учнів, відомий педагог Л. Виготський писав що «розумні емоції» забезпечують індивідуалізацію в особистому духовному досвіді дитини величезного багатства цінностей, накопичених людством. Поєднання візуальних і текстових форм подачі матеріалу робить урок не тільки цікавим та пізнавальним, а й сприятиме ефективному естетичному вихованню.

Важливим загальним принципом виховної роботи на уроці стає зіставлення моральних норм Середньовіччя з сучасними, їх порівняння з точки зору історичного періоду й сьогодення, оцінка еволюції, яку вони пройшли за певний історичний час.

Відомо, що навіть найважливіший історичний матеріал залишиться абстрактним, поки він не стане актуальним для кожного учня. Це стосується як навчального, так і виховного аспекту уроку, особливо при формуванні аксіологічної компетентності, яка передбачає вміння учнів формулювати оцінки і версії історичного руху й розвитку [10, с.5]. Зміст курсу історії Середніх віків дозволяє формувати ціннісні орієнтири на кожному уроці, що суттєво впливає на процес становлення особистості.

Значний виховний потенціал має навчальний матеріал підручників про рицарські чесноти та мужність французів в період Столітньої війни, про працьовитість селян і ремісників та підприємливість і сміливість перших буржуа, їх прагнення до дій. Відомий радянський методист Г. Донської писав: «В епоху Відродження на зміну попередньому взірцю людини – «монаху-подвижнику» або бездоганному рицарю прийшла нова постать – ризикований підприємець,

який вірить у свої сили і вимірює свою цінність тільки особистими успіхами» [3, с.82]. Робота з текстом підручника дозволяє учням поступово розглядати на уроках еволюцію Середньовіччя. Відпрацьовуючи навчальний матеріал, учні поступово усвідомлюють, як у V – XV ст. формувалися уявлення про людську честь і гідність, як взірцем ставала людина, що прагне до знань та самовдосконалення. При цьому вчителю важливо показати становий характер моралі та відповідних цінностей. Не обговоривши з дітьми цього питання, не можливо буде потім показати їм велич гуманізму, який об'єднував людей не за походженням, за особистими якостями.

- Поміркуйте, чому такі поняття, як «особистість», «індивідуальність», «права людини» могли поширитися в Середні віки тільки в епоху Ранняго Відродження.

Одне з провідних завдань морального виховання полягає у тому, щоб навчити школярів характеризувати історичну постать, розбиратися в її почуттях, вчинках і мотивах поведінки, оцінювати їх з точки зору моралі. Сучасні підручники дозволяють це робити як на уроці, так і позаурочний час. У підручнику Н. Подалаяк матеріал про видатних діячів Середньовіччя вміщено під окремою рубрикою «Подробиці», І. Ліхтей пропонує учням знайомитися з посталями епохи у рубриці «Вивчаємо джерела», а О. Крижанівський – «Вічна-віч».

Як казали давні римляни, слова навчають, а приклади захоплюють. Підручники зобразили багатьох патріотів, що боролися за честь своєї Батьківщини, за її незалежність і свободу. Тому вчитель неодмінно має зосереджувати увагу на діяльності Яна Гуса, Яна Жижки, Жанни Д'Арк, Дмитрія Донського та інших. Такий матеріал впливає однаково сильно як на думку дитини, так і на її почуття.

Для інтенсифікації процесу виховання на уроках історії Середніх віків варто використовувати також особливий тип навчальної літератури – «Книга для читання з історії». Відомий дидакт А. Дистервег писав: ««Книга для читання з історії» має бути в руках у кожного учня» [2, с. 46]. Автор цієї статті – співупорядник «Книги для читання з історії середніх віків» – першого подібного видання незалежної України [4]. В ній зібрано матеріал для більшості тем, передбачених чинною програмою, необхідний для проведення виховної роботи як на уроках, так і в позаурочний час. Вважаємо, що одним з найважливіших наслідків системного використання художньої літератури стає активізація пізнавальних здібностей учнів, звернення дитини до книги як до одного з основних носіїв знань, що особливо важливо в умовах сучасного зниження інтересу до навчання.

Взаємодія виховних та розумових чинників реалізується також в ідеї розумового виховання – одного з основних компонентів виховного аспекту уроку[8]. На думку Н. Островерхової, мета розумового виховання – розвиток творчих здібностей учнів і формування світогляду. Основні завдання розумового виховання: розвиток мислення, вміння пояснювати сутність явищ і

використовувати їх у практичній діяльності; забезпечення гармонійної єдності розвитку мислення, почуттів, волі та діяльності; розвиток і формування дослідницьких умінь (спостереження, аналіз, синтез, узагальнення, проектування, прогнозування, моделювання тощо); розвиток допитливості, жадоби до знань; формування в учнів уміння активно сприймати світ, керуватись у практичній діяльності власними переконаннями[8].

Аналіз особливостей змісту курсу історії Середніх віків дозволив нам визначити основні напрямки роботи вчителя, спрямовані на активізацію саморозвитку та самовиховання семикласників: *аксіологічний* – формування морально-ціннісних орієнтирів семикласників засобами порівняльно-дослідницьких методів навчання, використанням художньої літератури, позакласними заходами; *виховання толерантності* – систематична робота вчителя над створенням у семикласників правильних уявлень про природу суспільних протиріч, розбіжностей, насамперед, релігійних і міжнаціональних, що виникли в епоху Середньовіччя і існують дотепер; виховання терпимості й поваги до чужих думок, поглядів, переконань; *естетичний* – ознайомлення учнів з видатними досягненнями світової культури, насамперед, Раннього Відродження, з особливостями романського і готичного стилів архітектури, різними видами образотворчого мистецтва (ікона, вітраж, фреска, мініатюра, гравюра тощо), виховання шанобливого ставлення до них; *психологічний* – створення на уроці умов, максимально сприятливих для саморозвитку дитини, ситуації, коли сам урок стає зразком відносин між людьми, коли зберігається паритет між змістом уроку і відносинами між учасниками навчального процесу; *прагматичний* – формування в учнів вміння використовувати знання, набуті на уроках історії Середніх віків, для визначення морального аспекту подій, явищ минулого і сьогодення.

Розуміння школярами складних, багатокомпонентних подій Середньовіччя, безумовно, позитивно впливає на внутрішній стан дитини. Досліджуючи історичні, життєві ситуації, учні вчаться приймати власні рішення, робити обґрунтований вибір. Усе це веде до саморозвитку, самовиховання учнів, до самовизначення особистості, що, зрештою, і є провідними завданнями виховання. Активне стимулювання учнів до самоцінної освітньої діяльності, зміст і форми якої повинні забезпечувати учневі можливість самоосвіти, саморозвитку, самовираження в ході оволодіння знаннями [13, с.37-38].

Сучасне викладання історії вимагає від учителя впровадження активних форм навчання, які не тільки надають уроку необхідної динаміки, а і сприяють виховному процесу, закладаючи основи активної життєвої позиції. Історія Європи V-XV ст. дає можливість учителю розкрити учням процес формування нового типу людини – самостійної, діяльної, підприємливої, яка активно застосовувала знання та досвід для досягнення своєї мети. Як показує досвід роботи, такі теми, як еволюція середньовічного міста, розвиток торгівлі і грошових систем, технічний прогрес цікаві сучасним школярам. Цей навчальний матеріал дозволить вчителю проводити виховну роботу у такому важливому напрямку, як формування навчального прагматизму: вміння

не тільки здобувати, а й постійно використовувати набуті знання для оцінки історичних подій, проведення історичних паралелей, для міркування над моральним аспектом явищ минулого і сьогодення. Це поступово формує у семи-класників уявлення про знання як дійсно важливу цінність у шкалі учнівських пріоритетів. Отже відбувається раціональна інтеграція у виховному процесі на уроці основних компонентів системи всебічного виховання особистості (морального, розумового, економічного, естетичного та ін.) [8].

Висновки. Вивчення середньовічного міленіуму, аналіз значних якісних змін, що відбулися у стосунках між людьми і формували відповідні моральні ідеали, дозволяє сучасному вчителю здійснювати когнітивно-навчальну взаємодію, яка закладає основи гармонійно розвинутої особистості.

Література

1. Державний стандарт базової і повної середньої освіти [Текст] // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/legislation/>
2. Дистервег А. Методика истории [Текст]/А.Дистервег – б.м, б.г – 132 с.
3. Донской Г.М. Нравственное воспитание в обучении истории средних веков в 6 классе: Кн. для учителя [Текст] / Донской Г.М. – М.: Просвещение, 1986. – 96 с.
4. Книга для читання з історії середніх віків: Навчальний посібник для 7-го кл. загальноосвітн. навч. закл. [Текст] / Клименко Н. П., Малієнко Ю. Б. – К., 2004. – 304 с.
5. Крижановський О.П., Хірна О.О. Історія середніх віків: Підруч. для 7-го кл. [Текст] / О.П. Крижановський– Оріяна-Нова, 2007. – 271 с.
6. Ліхтей І.М. Історія Середніх віків: Підруч. для 7-го кл. [Текст] / І.М. Ліхтей. – Грамота, 2007. – 296 с.
7. Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України 31.10.2011 №1243 [Текст] // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mon.gov.ua/img/zstored/files/1243.
8. Островерхова Н. Моральне виховання учнів у процесі навчання [Текст] // Н. Островерхова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/school/method/upbring/74>.
9. Подаляк Н.Г. Історія середніх віків: Підруч. для 7-го кл. [Текст] / Н.Г. Подаляк – Генеза, 2007
10. Пометун О.І. Компетентнісний підхід у сучасній історичній освіті [Текст]/ О.І Пометун // Історія в школах України. – 2007. – № 6. – С. 3-12.
11. Разбегаева Л.П. Формирование нравственных знаний и оценочных суждений в обучении истории: Учеб. пособие к спецкурсу. [Текст] / Разбегаева Л.П.– Волгоград: Перемена, 1997. – 130 с.
12. Сухомлинський В. О. Народження громадянина – Вибр. Твори у 5-ти т. [Текст]/ В. О. Сухомлинський В. О. – К., 1977, т.3,
13. Якиманская И.С. Разработка технологии личностного ориентированного обучения [Текст] /И.С. Якиманская И.С Вопросы психологии. – 1995. – № 2

References

1. Derzhavniy standart bazovoyi i povnoyi serednoyi osvity [State standard of base and complete secondary education]//available in the electronic resource <http://osvita.ua/legislation/>
2. Disterveg A. Metodika istorii [Method of history][Text] // A. Disterveg – w.t, w.y. – 132 p.
3. Donskoy G. Nravstvennoe vospitanie v obuchenii istorii srednikh vekov v 6 klasse [Moral education in teaching the history of Middle ages in the 6th class] // G. Donskoy – M., 1986. – 96 p.
4. Knyha dlya chytannya z Istoriyi serednikh vikiv: Navchalnyi posibnyk dlya 7-ho kl. zahalnoosvitn. navch.zakl [A reading book on history of middle ages / N. Klimenko, Yu.Maliyenko] – K., 2004. – 304 p.
5. Kryzhanovskiy O., Khrna O. .Istoriya serednikh vikiv: Pidruch. dlya 7-go kl [History of middle ages] – K., 2007. – 271 p.
6. Lykhtey I. .Istoriya serednikh vikiv: Pidruch. dlya 7-go kl [History of middle ages] – K., 2007. – 296 p.
7. Nakaz Ministerstva osvity i nauky, molodi ta sportu Ukraini 31.10.2011 №1243 [Tekst] [Order of Department of education and science, youth and sport of Ukraine 31.10.2011 №1243 [Text] // available in the electronic resource www.mon.gov.ua/img/zstored
8. Ostroverkhova N. Moralne vykhovannya uchniv u protsesi navchannya [Tekst] [Moral education of students in the academic process [Text] // available in the electronic resource <http://osvita.ua/school/method/upbring/>
9. Podalyak N. Istoriya serednikh vikiv: Pidruch. dlya 7-go kl [History of middle ages] – K., 2007. – 271 p.
10. Pometun O. Kompetentnisnyi pidkhd u suchasniy istorichniy osviti [Tekst] / O.I Pometun // Istoriya v shkolakh Ukraini. [Competence-based approach to modern historical education] / O. Pometun // History in schools of Ukraine – 2007. – № 6. – C. 3-12.
11. Razbegayeva L. Formirovanie нравstvennykh znaniy i otsenochnykh suzhdeniy v obuchenii istorii: Ucheb. posobie k spetskursu. [Tekst] / Razbegaeva L.P.– Volgograd. [Forming of moral knowledges and evaluation judgments in teaching of history] / Volgograd, 1997. – 130 c.
12. Sukhomlynskiy V. O. Narodzhennya hromadyanyna – Vybr. Tvory u 5-ty t. [Tekst] [Birth of a citizen[Text] / V. Sukhomlynskiy / Selected works in 5 volumes –K., 1977, volume 3.
13. Yakimanska I. Razrobotka tehnologii lichnostnogo orientirovannogo obucheniya [Tekst] / Yakimanskaya I.S Voprosy psikhologii [Development of technology of the personality oriented teaching Text] / I. Yakimanska Questions of psychology. – 1995. – № 2

**ВОСПИТАТЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ СОДЕРЖАНИЯ УЧЕБНИКОВ
«ИСТОРИЯ СРЕДНИХ ВЕКОВ»**

В статье раскрыты воспитательные аспекты содержания учебников «История Средних веков», освещен их потенциал, касающийся усовершенствования воспитательного процесса на уроках соответствующего курса.

***Ключевые слова:** личностно-ориентированный, когнитивно-воспитательный аспект обучения, толерантность, воспитательный потенциал учебника, содержание школьного учебника по истории Средних веков.*

Maliyenko J.

**EDUCATE ASPECTS OF MAINTENANCE OF TEXTBOOKS ARE
«HISTORY OF MIDDLE AGES»**

In the article educate aspects of maintenance of textbooks are exposed «History of Middle ages», their potential, touching the improvement of an educate process on the lessons of the proper course, is lighted up.

The aim of education is forming of morally-spiritual vitally competent personality, that successfully realized in society as a citizen, family man, professional. An educator aim is general for all links of the system of education and is the criterion of efficiency of educator process.

Exactly on lessons from history of Middle ages students meet with the important becoming of modern civilization in her different displays: political, economic, cultural; with the origin of European parliament, with the first monuments man and other important aspects of medieval inheritance.

On the whole maintenance of textbooks on history of Middle ages allows to the teacher to conduct system work on education of tolerance for students, that assists becoming of civil competence – ability of student actively, responsibly and effectively to realize right and duties with the aim of development of democratic society.

***Keywords:** personal oriented education, cognitive and educational aspects, tolerance, educate potential of textbook, the content of History of Middle ages text-books.*